

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Axel Öfver

Vet vi varför vi straffar?
En moralfilosofisk studie om straffrättens
bevekelsegrunder i ljuset av fri vilja

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet

15 högskolepoäng

Handledare: Ellika Sevelin

Termin: HT23

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRKORTNINGAR	3
1 INLEDNING	4
1.1 Bakgrund.....	4
1.2 Syfte och frågeställningar	5
1.3 Avgränsning	6
1.4 Metod och material.....	7
1.5 Forskningsläge	9
1.6 Disposition	9
2 VARFÖR VI STRAFFAR	11
2.1 Straffrättens grundläggande överväganden	11
2.2 Straffrättens nivåer	11
2.3 Rättvisa och repression	12
3 KLANDER OCH ANSVAR.....	14
3.1 Tillräknelighet.....	14
3.1.1 Straffreformen	14
3.1.2 Påföljdsreformen	15
3.2 Tillräknande.....	17
4 MORALFILOSOFIER I SVENSK STRAFFRÄTT	20
4.1 Straffrättens bevekelsegrunder i relation till moralfilosofi	20
4.2 Utilitarism.....	20
4.3 Förtjänstetik.....	21
5 FRI VILJA	23
5.1 Begreppet fri vilja	23
5.1.1 Libertarianism	23
5.1.2 Inkompatibilism	23
5.1.3 Kompatibilism.....	24
5.2 Fri vilja i svensk doktrin	24

5.2.1	Clas Lernestedt.....	24
5.2.2	Nils Jareborg	25
6	ANALYS.....	29
6.1	Straffrättens bevekelsegrunder och moralfilosofi	29
6.2	Fri vilja och ansvarsförmåga i svensk doktrin	30
6.3	Fri viljas förenlighet med straffrätten	31
6.4	Slutsats.....	32
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	33

Summary

Justice must be administered, and crime prevented, but what is more important? The mid-20th century, Swedish penal law underwent a reform, which entailed a rewriting of its motivations where moral culpability became obsolete, partly, due to philosophical considerations of free will. Retribution-based blame gave way to motives regarding prevention. However, recent revisions see a resurgence of retributive motives, why motives based on prevention have lost in prominence. In the background of these motives, we find moral philosophy, the study of what is morally right and wrong which often necessitates a notion of the human will as free. The question then becomes: What moral ideologies correspond with the motives of the penal system and how do they relate to theories of free will?

To study this, the thesis has conducted a literature study, which mainly examined the preparatory works of major law reforms, but also lesser changes and doctrine pertaining to criminal law principles and relevant philosophical ideologies. The results of the thesis have been analyzed from a moral philosophical perspective to determine the morality of criminal law in relation to whether free will exists, and how it can be understood.

Many of the criminal law's cited motives regarding prevention can be considered compatible with utilitarianism, regardless of which approach to free will that is used. The reasons concerning retribution seem to stem from a retributive merit ethic. Within the latter ethical framework, judgement is based on an individual's intention. Doctrine infers a compatibilistic understanding of free will that is arguably compatible with a retributive merit ethic. However, some of the arguments seem to stem from societal opinion, why some authors label the motives as populist. Later motives concerning blameworthiness, seem to exclude theories of will from their rationale, why it is highly unclear whether the motives are compatible with the current moral philosophy of the penal system.

Sammanfattning

Rättvisa skall skipas och brott skall förebyggas. Tonvikten mellan dessa begrepp har dock varierat. På mitten av 1900-talet skedde en straffreform i Sverige vilken innebar att skälen till straffrättens existensberättigande skrevs om. Moralisk ansvarsförmåga uttrangerades, delvis på grund av överväganden om fri vilja. Klandrande vedergällning ansågs därmed som undanträngd till förmån för prevention. Sedan straffreformen har dessa bevekelsegrunder åter reviderats. Straffrätten begagnar sig alltmer av vedergällning, varför det istället verkar vara preventionen som får en undanskymd roll. I bakgrunden till dessa skäl finner vi moralfilosofin, läran om vad som är moraliskt rätt och fel. Vissa moralfilosofier nödgas att människans vilja förstås som fri. Men är den det? Och hur förstår straffrätten fri vilja? Uppsatsen frågar därför vilka moralfilosofier straffrättens bevekelsegrunder kan anses svara mot och hur de kan anses förenliga med olika viljeteorier.

För att utreda detta bygger uppsatsen på en litteraturstudie, vilken främst studerar förarbeten till större straffrättsrättsliga reformer, men även lagändringar och doktrin. Därtill har såväl straffrättsliga principer, filosofiska begrepp som moralfilosofiska ideologier studerats. Uppsatsens resultat har analyserats ur ett moralfilosofiskt perspektiv i en ansats att utröna straffrättens moral i relation till om fri vilja existerar och hur den kan förstås.

Många av straffrättens anförda bevekelsegrunder angående prevention kan anses förenliga med utilitarism obundet av vilket förhållningssätt till fri vilja som begagnas. Skälen som beträffar vedergällning ter sig härröra ur förtjänstetiken. Först vid förtjänstetiken blir de olika viljeteorierna anses relevanta när etiken värderar en individs intention. Doktrin verkar anföras en förenlighet med förtjänstetiken på grundval av en viss viljeteori kallad kompatibilism. Vissa av de förtjänstetiska argumenten verkar däremot komma från en samhällelig åsikt, varför vissa författare menar att en del av straffrättens bevekelsegrunder grundar sig i populism. Senare argument om klandervärdhet utelämnar viljeteorierna ur sin motivbild, varför det är högst oklart om dessa argument kan förstås som förenliga med straffrättens moralfilosofi.

Förkortningar

Prop.	Proposition
SOU	Statens offentliga utredningar
SvjT	Svensk juristtidning

1 Inledning

1.1 Bakgrund

”Naturen känner inga brottslingar; samhället utväljer dem.”¹ skriver Nils Jareborg och menar att det är vi som samhälle som väljer att klandra och straffa² människor för vissa handlingar. Till skillnad från naturlagarna är straffrätten en social konstruktion med regelverk och bevekelsegrunder³ konstruerade av samhället.⁴ Bevekelsegrunderna till denna konstruktion har under 1900-talet förändrats drastiskt. År 1962 genomfördes en straffrättsreform (Straffreformen) i Sverige. Den präglades av naturvetenskapliga strömningar som menade att världen var strikt bunden av kausalkedjor och därmed *deterministisk*. I samband med Straffreformen ansågs tanken om fri vilja som ovetenskaplig och förlegad. Kravet på tillräknelighet, tanken om att människan kan vara ansvarig för sina handlingar, utrangerades från straffrätten. Reformens bevekelsegrunder grundades i utilitaristisk prevention. Utilitarism kan sammanfattas som att det är den nytta ett samhälle får ut av klander och straff som ska avgöra huruvida dessa ska utdelas. Enbart nyttan har ett egenvärde.⁵ I samband med en påföljdsreform år 1988 (Påföljdsreformen) slog pendeln åter mot tankar om vedergällning.⁶

Det filosofiska problemet huruvida den mänskliga viljan kan förstås som fri, har genom alla tider diskuterats. Inom svensk straffrätt sattes frågan på sin spets genom Straffreformen.⁷ Medan Straffreformen aktivt beaktade problemet om den fria viljan och konstruerade systemet med det i åtanke, saknades diskussioner om den fria viljan och hur den skulle kunna tänkas påverka de

---

¹ Jareborg (2001) s. 45.

² Med *straffa* avser uppsatsen samtliga former av påföljder som följer av en fällande dom. Uppsatsen gör detta för att tydliggöra att samtliga påföljder är en ålagd sanktion från samhället. Jmfr 1 kap. 3 § Brottsbalk (1962:700).

³ Med bevekelsegrunder menar uppsatsen de konkreta skälen som ges för att motivera kriminalisering och straff, inte de moralfilosofiska rättfärdigande.

⁴ Jareborg (2001) s. 45; jmf Prop. 1987/88:120; SOU 1965:55.

⁵ Se avsnitt 4.2.

⁶ Asp (2016) s. 139–142.

⁷ Jmfr Bennet (2020) s. 89–91.

förtjänstetiska tankegångarna i Påföljdsreformen.⁸ Förtjänstetiken kan förklaras som att intentionen bakom en människas handling värderas. Genom detta har rättvisa, som en reaktion mot en ond intention, ett egenvärde oaktat övriga effekter.⁹ Både element av utilitarism och förtjänstetik finns och har funnits i svensk straffrätt sedan Straffreformen, men vilken moralfilosofisk ideologi som njutit företräde har skiftat.¹⁰ Sedan Straffreformen har flertalet författare och utredningar ställt sig kritiska mot borttagandet av tillräkneligheten.¹¹ Andra författare förutser en stundande reaktion mot den förtjänstetiska svängningen som verkar åsidosätta empiriska argument om effekt till förmån för värdebaserade argument om förtjänst.¹²

Reformernas väsensskilda bevekelsegrunder får oss att undra vilken moralfilosofi straffrätten motiveras med i relation till den klander som utdöms samt hur dessa motiveringar förhåller sig till olika förståelser av fri vilja. Sokrates sade att moralfilosofin är läran som berättar för oss hur vi bör leva och varför. Moralfilosofin kan därför förstås som försöket att systematisera och förstå moral.¹³ Det är således moraliskt relevant att ställa frågan varför handlingar kriminaliseras och varför ofrivilliga konsekvenser som måste liknas med obehag och lidande utdöms?¹⁴ Handlar det om att främja rättvisa i form av förtjänstetisk vedergällning eller görs det i preventivt syfte med en utilitaristisk utgångspunkt?¹⁵

1.2 Syfte och frågeställningar

Uppsatsens syfte är att utreda hur straffrättens bevekelsegrunder förhåller sig till moralfilosofiska ideologier och dess syn på klander i ljuset av konceptet fri vilja. En utgångspunkt för uppsatsen är den historiska kontexten kring Straffreformen och dess diskussioner kring fri vilja. Uppsatsen studerar där-

---

⁸ Se avsnitt 3.1.

⁹ Se avsnitt 4.3.

¹⁰ Se avsnitt 3.

¹¹ Jmfr SOU 2012:17; SOU 2002:3; Bennet (2020) s. 92; Lernestedt (2009) s. 106–107.

¹² Asp, (2016) s. 142.

¹³ Rachels (2009) s. 1.

¹⁴ Jmfr Jareborg (1992) s. 209.

¹⁵ Jmfr Prop. 1987/88:120, s. 32–35.

för Straffreformens skäl och hur de förhåller sig till mer kontemporära bevekelsegrunder. Straffreformens äldre bevekelsegrunder är fortsatt relevanta eftersom dessa till viss del anses motivera gällande rätt. För att utreda detta nyttjar uppsatsen en övergripande fråga som är underbyggd av mer avgränsade frågor.

- Hur förhåller sig bevekelsegrunderna gällande varför vi straffar och kriminaliserar till moraletiska ideologiers syn på klander och begreppet fri vilja?
  - Vilka bevekelsegrunder kan anses motivera kriminalisering och straff, samt vilka moralfilosofiska ideologier kan anses svara mot dessa skäl?
  - Hur förhåller sig straffrätten till moralisk ansvarsförmåga och klander?
  - Hur förstås fri vilja i svensk doktrin enligt viljeteorier?

1.3 Avgränsning

Uppsatsen frågeställningar grundar sig på tre prevalenta teorier om fri vilja; libertariarnism, inkompatibilism och kompatibilism. Dessa konstateras som prevalenta och har valts eftersom modellerna diskuteras i juridiska sammanhang. Uppsatsens tidsram har inneburit att ytterligare utredning av olika viljeteorier ej utrymts.¹⁶ Den allmänna uppfattningen av hur fri vilja förstås i svenska samhället har inte utretts, vilket leder till stora luckor i av moralfilosofisk förståelse bakom vissa bevekelsegrunder som anses sprungna ur medborgarnas åsikter.

Enbart relationen mellan staten (i förlängningen samhället) och gärningsmannen berörs. Ett brottsofferperspektiv kommer närmast endast indirekt och uppsatsen riskerar därför att missa aspekter rörande straffrättens bevekelsegrunder. Uppsatsen avgränsar även bort de straffrättsliga bevekelsegrunderna bakom verkställighet. För att rättvist kunna återge en heltäckande bild om

---

¹⁶ Se avsnitt 5.

varför vi som samhälle straffar anser jag att bevekelsegrunderna för kriminalisering och utdömande av straff ger en tillräcklig bredd för uppsatsens syfte.¹⁷

Begreppet tillräknelighet förekommer i de flesta rättsordningar.¹⁸ Uppsatsen kommer dock inte använda ett komparativt perspektiv, eftersom utgångspunkten är diskussionerna om fri vilja som uppstod i samband med Straffreformen. En djupare utredning av andra rättsordningars förståelse av fri vilja i relation till tillräknelighet är möjligen relevant, men skulle fordra mer plats än vad uppsatsen utrymmer.

Det finns en uppsjö av moralfilosofier som hade kunnat prövas gentemot straffrättens bevekelsegrunder och fri vilja. I förarbetena omnämns, vad uppsatsen känner till, inte ideologierna uttryckligen. Uppsatsen utgår därför utifrån två av de mer vedertagna moralfilosofierna utilitarism och förtjänstetik, vika refereras till av svensk doktrin vid moralfilosofiska diskussioner angående straffrättens moral.¹⁹ Uppsatsen kommer därför inte beröra andra rättviseideologier. Har ovanstående avgränsningar inte motiverats har de skett av utrymmes och tidsbrist.

1.4 Metod och material

Syftet med uppsatsen är att studera abstrakta filosofiska egenskaper i straffrättens bevekelsegrunder, varför uppsatsen kan kategoriseras som rättsfilosofisk.²⁰ För att besvara uppsatsens frågeställningar kommer uppsatsen studera förarbeten som föranledde Straffreformen och Påföljdsreformen, men även förarbeten till mer modern lagstiftning. Förarbeten som ännu inte resulterat i en lagändring studeras för att erbjuda perspektiv och opinion.

Uppsatsen studerar doktrin som härrör från auktoriteter inom straffrätten såsom Nils Jareborg, och Clas Lernestedt. Därtill studeras debattartiklar och

---

¹⁷ Se avsnitt 2.2.

¹⁸ Bennet (2020) s. 77.

¹⁹ Dahlman (2010) s. 91–94.

²⁰ Gräns (2018) s. 434.

annan litteratur i syfte att belysa kritiska infallsvinklar gällande de bägge reformerna och mer moderna lagändringar. Vidare studeras Tova Bennets relativt nyutgivna doktorsavhandling vars principiella ämnesområde beträffar tillräknelighetens roll i straffrätten.

Genom att studera materialet gör uppsatsen en ansats att klarlägga bevekelsegrunderna för kriminalisering och straff. Uppsatsen använder moralfilosofisk litteratur av Immanuel Kant och Jeremy Bentham, vilken redogör för utilitaristiska och förtjänstetiska skäl när klander kan rättfärdigas genom straff. Uppsatsens begagnade av äldre moralfilosofisk litteratur grundar sig i att nämnda författare anses som klassiska förespråkare för ideologierna.²¹

Vidare beträffas rättsfilosofisklitteratur vilken diskuterar hur begreppet fri vilja kan förstås och dess roll i straffrätten. Uppsatsen sammankopplar straffrättens bevekelsegrunder till de moralfilosofiska ideologierna och ser till dess förenlighet med teorier om fri vilja. Uppsatsen innefattar därför en omfattande litteraturstudie. En kritik mot litteraturen vilken beträffar viljefilosofin är att den verkar domineras av författare som ter sig vara kompatibilister, vilket därmed kan riskera att vinkla deras återgivelser av viljebegreppet.²² Det samma kan dock konstateras om uppsatsen som helhet då jag som författare har en inkompatibilistisk förståelse av fri vilja.

Uppsatsen kan övergripande förstås nyttja en rättsteoretisk ansats, eftersom den utreder abstrakta egenskaper i straffrättens bakomliggande grundstruktur och spänningsförhållandet mellan dominerande moralfilosofier och begreppet fri vilja.²³

För att kunna identifiera, definiera och analysera centrala begrepp såsom prevention, vedergällning, proportionalitet och fri vilja nyttjas vad som kan liknas med en begreppsanalytisk metod. Metoden uppsatsen använder identifierar centrala begrepp för att sedan definiera dessa genom att se till dess teore-

---

²¹ Jmfr avsnitt 4.

²² Jmfr avsnitt 5.

²³ Sandgren (2021) s. 61–62; jmfr Gräns (2018) s. 434.

tiska och historiska ursprung samt dess användning vilken leder till en uttolkad innebörd.²⁴ Uppsatsen begagnar sig också av en analytisk metod som sammanfogar disciplinerna filosofi och rättsvetenskap genom att filosofiska begrepp såsom fri vilja och ideologierna utilitarism och förtjänstetik appliceras vid analys av straffrättens bevekelsegrunder för straffrättsligt klander.²⁵

Slutligen nyttjas ett moralfilosofiskt perspektiv vid analysen av straffrättens bevekelsegrunder och dess förenlighet med filosofiska begrepp och moralfilosofier. Det moralfilosofiska perspektivet ger uppsatsen möjlighet att kritiskt värdera materialet rörande den straffrättsliga motivbilden.

1.5 Forskningsläge

Diskussioner om fri vilja förekommer främst indirekt genom debatter om den straffrättsliga regleringen kring psykisk ohälsa. Bennet, Lernestedt samt flertalet förarbeten diskuterar återinförandet av tillräknelighet som ett nödvändigt rekvisit för straffrättsligt ansvar främst i relation till psykisk ohälsa. Författarnas arbeten har utforskat hur begreppen fri vilja och tillräknelighet leder till vissa moralfilosofiska problem i relation till rådande straffrättsreglering. Bevekelsegrunderna till straffrätten är under ständig debatt i relation principerna om prevention och vedergällning. Exempel på en sådan debatt är Peter Asps artikel i Svenska Juristtidningen om Straff- och Påföljdsreformen i relation till teorier om materiell rättvisa.

1.6 Disposition

Inledningsvis kartlägger uppsatsen straffrättsliga bevekelsegrunder för kriminalisering och straff (2). Därefter utreder uppsatsen den historiska och moderna kopplingen mellan moralisk och straffrättslig ansvarsförmåga i svensk straffrätt (3). Därpå redogörs moralfilosofier som kan tänkas korrespondera till straffrättens bevekelsegrunder (4). Sedan närmar sig uppsatsen begreppet fri vilja genom att redogöra för hur det kan förstås enligt olika teoribildningar och i juridisk doktrin (5). Slutligen besvaras uppsatsens frågeställningar via

---

²⁴ Kurunmäki & Marjanen (2018) s. 178 & 183–184.

²⁵ Gräns (2018) s. 436–437; Sevelin (2017) s. 36–38.

en moralfilosofisk analys som sammankopplar straffrättsliga bevekelsegrunder med moralfilosofiska ideologier och teorier om fri vilja (6).

2 Varför vi straffar

2.1 Straffrättens grundläggande överväganden

Kriminalisering innebär ett politiskt beslut att belägga en handling med ett straff. Avsikten med straffrättens normbildning är att förmå samhällets medborgare att avstå från vissa typer av handlingar. Denna typ av påverkan från statsmakten utgör en formell typ av social kontroll. Straffrättsliga sanktioner innebär ett relativt lidande för en dömd gärningsman. Trots att straff kan medföra positiva effekter, förstås det i grunden som negativt. Straff saknar jämfört med andra typer av tvångsingripanden en reparativ funktion. I jämförelse med civilrätten saknar straffrätten en uttalad konfliktlösande funktion och är i stället repressiv.²⁶

Kriminaliseringens straffhot anses motiverat som ett medel att påverka medborgarnas agerande genom avskräckning, varför ett grundläggande element till straff är att straffhot måste realiseras för att verka allmänpreventivt. För att utdöma straff kräver straffrätten i enlighet med legalitetsprincipen, kriminalisering. Genom förutsägbarhet av vilka handlingar som åläggs med straff har de straffrättsliga normerna en varnande funktion vilket skulle vara förenligt med en allmänpreventiv, avskräckande funktion. Vidare innehar kriminaliseringen har en symbolfunktion vilket utgör ett medel för statsmakten att markera vilka typer av handlingar som är socialt förkastliga.²⁷

2.2 Straffrättens nivåer

Jareborg skiljer mellan olika nivåer av det straffrättsliga systemet för att förklara hur statsmakten motiverar respektive nivå. Två av dessa nivåer är kriminalisering och straff. Exempelvis talar Jareborg om vedergällning som ett fullt legitimt, och det enda möjliga, skäl varför påföljder kan utdömas. Jareborg beskriver vedergällning som "...att ont skall mötas med ont."²⁸ Han menar att lagen direkt föreskriver vedergällning och att en domares skäl är att

---

²⁶ Jareborg (2001) s.45–46.

²⁷ Ibid s.47–48.

²⁸ Ibid s.48.

följa lagen. Med individualprevention åsyftas bland annat individuell avskräckning, förbättringsåtgärder som vård och utbildning samt oskadliggörande. Individualpreventiva skäl spelade stor roll vid påföljdsbestämmande under 1900-talet men har sedan Påföljdsreformen nedtonats.²⁹ De allmänpreventiva skälen kopplas starkast till kriminaliseringen och bygger på en tro att straffhotet undertrycker oönskade beteenden i samhället. Frånvaro av en allmänpreventiv tilltro till kriminaliseringen skulle göra att den framstod som omoralisk och brutal. Domstolsnivån präglas i sin tur av vedergällningsprincipen där straffet rättfärdigas utefter vad den enskilde gärningsmannens förtjänar med hänvisning till vederbörandes beteende vid gärningstillfället.³⁰

2.3 Rättvisa och repression

Vid bestämmande av straffsatser avseende olika gärningstyper utgår man från förtjänst. Inledningsvis försöker lagstiftaren konstruera ett abstrakt straffvärde. Graden av straffvärde är likvärdigt med att konstatera hur goda skälen är för och emot kriminalisering av en gärningstyp. Vid detta stadie beaktas därför inte effektivitetssynpunkter. Vid bestämmandet av straffvärdet beaktas det skyddade intresset, exempelvis, mänskligt liv. Sådana värderingar har där till ett samband med straffrättens symbolfunktion.³¹

Vid bestämmandet av hur starkt ett straffhot ska vara, repressionsnivån, anförs inga rättvisesynpunkter som stöd. Det saknas nämligen en icke-konventionell grund som kan avgöra vilken typ av lidande ett brott anses förtjäna. Förr hänvisades till talionsprincipen, vilken syftar till att återge samma skada som en gärningsman orsakat. Jareborg menar dock att principen enkelt kan förstås som orättvis eftersom tillfälligheter avgör om någon drabbas av straff. Humanitetsprincipen utgör en etisk gräns vid straffnivåer, vilket innebär att om ett ändamål kan uppnås med mindre lidande är det omoraliskt att bruka

---

²⁹ Jareborg (2001) s.48–49.

³⁰ Asp & Ulväng (2013) s. 31.

³¹ Jareborg (2001) s. 61–62.

mer. Jareborg hävdar att det saknas forskning om att allmänpreventiva verkningar av straffhot påverkas av dramatiska förändringar av repressionsnivån, annat än rent tillfälliga effekter.³²

Bestämmande av straffskalan utefter förtjänst speglar därmed det abstrakta straffvärdet. Här är principerna om proportionalitet och ekvivalens centrala. Proportionaliteten fordrar en balans mellan ett straffvärde och dess repressionsnivå medan ekvivalens kräver att olika gärningstyper med liknande straffvärde tilldelas liknande repressio. Jareborg menar att det råder ett spänningsförhållande mellan straffrättens krav på rättvisa, proportionalitetsprincipen och konformitetsprincipen samt de preventiva bevekelsegrunderna. Han menar att det ytterst är en moraletisk fråga huruvida rättvisekriterierna eller strävan efter effektiv prevention ska få företräde.³³ Jareborg lyfter synpunkten att klander, till skillnad från övriga samhällsingripanden, utgör ett centralt element i bestraffning.³⁴

---

³² Jareborg (2001) s. 60–61.

³³ Ibid s. 61–62.

³⁴ Ibid s. 63.

3 Klander och ansvar

Bennet gör i sin avhandling skillnad mellan begreppen tillräknande och tillräknelighet. Med tillräknande förstås att en person kan tillskrivas straffrättsligt ansvar för en otillåten handling. Tillräknelighet, å andra sidan, avser personens förmåga att kunna bära straffrättsligt ansvar i relation till vederbörandes ansvarsförmåga.³⁵

3.1 Tillräknelighet

3.1.1 Straffreformen

Införandet av brottsbalken år 1965 medförde att kravet på tillräknelighet avskaffades. Reformen gjordes mot bakgrund av strafflagen från år 1864 som utformats efter en liberal teori som utgick från att fri vilja existerade. Till detta hörde att enbart den med ansvarsförmåga kunde straffas. Efterkommande reformarbete präglades av tanken att individualprevention skulle skydda samhället snarare än allmänprevention.³⁶ En förgrundsgestalt till Straffreformen var rättspsykiatriker Olof Kinberg. Han förespråkade företräde för socialt ansvar gentemot idéer om viljefrihet och menade att vetenskapernas förståelse av kausalitet var oförenlig med fri vilja. Fri vilja ansågs vara ett metafysiskt begrepp som saknade koppling till naturvetenskap och kriminologi.³⁷ I frånvaron av tillräknelighet rättfärdigades i stället straffrättsliga reaktioner genom dess nödvändighet inför samhället.³⁸ Straffrättsliga sanktioner skulle därför vända sig mot gärningen och inte gärningsmannen.³⁹

I sammanfattningen av SOU 1965:55 stadgas att det övergripande syftet med Straffrättsreformen var att effektivisera skyddet mot brottsligheten.⁴⁰ Brott-

---

³⁵ Bennet (2020) s. 52–53.

³⁶ Ibid s. 89.

³⁷ Kinberg (1930) s. 30.

³⁸ Ibid s. 68.

³⁹ Ibid s. 86.

⁴⁰ SOU 1965:55 s. 426.

balken skulle erbjuda ytterligare möjligheter till individuella behandlingsbehov samtidigt som allmänpreventiva skäl fortsättningsvis skulle beaktas.⁴¹ En kriminaliserad handling skulle medföra att handlingen förstods som moraliskt förkastlig och därmed verka avskräckande.⁴² Vetenskapens förordande av den deterministiska världsbilden medförde att begrepp såsom ansvar, skuld och klander frantogs sin metafysiska prägel genom att kravet på tillräknelighet togs bort från straffrätten.⁴³ Den som exempelvis uppvisade abnorma sinnestillstånd, såsom vissa psykiska sjukdomstillstånd, skulle erbjudas individualpreventiva åtgärder via särskild vård, men likväl dömas brottsligt ansvarig.⁴⁴

Borttagandet av det metafysiska begreppet tillräknelighet, medförde att tankar om vedergällning inte längre ansågs höra hemma i straffrätten.⁴⁵ Samtidigt kvarblev tankar om skuld och proportionalitet härrörande från den s.k. klassiska skolan vilken motiverar straff med skuld och vedergällning.⁴⁶ Brottsbalkens bevekelsegrunder förstods ha en samhällsskyddande roll genom prevention, varför tankar om vedergällning och personligt ansvar enbart hade ett begränsat intresse.⁴⁷

3.1.2 Påföljdsreformen

År 1988 genomfördes Påföljdsreformen vilken stadgade att en gärningsstraffvärde skulle vara avgörande för straffmätningen. Hädanefter skulle bevekelsegrunderna om prevention vara underordnade en gärningsnivå av klander.⁴⁸ Påföljdsreformen medförde att den klassiska skolans tankegångar om skuld, proportionalitet och klander åter skulle utgöra straffets dominerande bevekelsegrunder.⁴⁹ En skillnad från den rent klassiska skolan var emellertid

---

⁴¹ SOU 1965:55 s. 58–60.

⁴² Ibid s. 37.

⁴³ SOU 1996:185, del I s. 522; Bennet s. 90.

⁴⁴ SOU 1965:55 s. 272.

⁴⁵ SOU 1996:185, del I s. 522.

⁴⁶ Bennet (2020) s. 91.

⁴⁷ Asp, (2016) s. 140.

⁴⁸ Jareborg & Zila (2020) s. 100–104.

⁴⁹ Bennet (2020) s. 90–91.

att ansvarsförmåga, tillräknelighet, inte spelade någon större roll och ingen diskussion om den fria viljan förekom. Den nya skolan kallades neoklassisk.⁵⁰

I förarbetena till Påföljdsreformen anförts att straff saknar egenvärde och att straffsystemets yttersta ändamål är att motverka brottslighet.⁵¹ Propositionen menar att det saknas grund för straff och straffhot om inte tesen om preventiv effekt förstods som sann.⁵² Ingen diskussion av vedergällningsteorier förekommer annat än att de kopplas till straffsystemet innan Straffreformen och att de numera inte ryms i straffrätten.⁵³

Straffskalorna har, generellt, succesivt höjts sedan Påföljdsreformen trots empiriska argument som motsäger att straffhöjningar skulle få preventiva effekter.⁵⁴ En möjlig förklaring är att straffrättens expressiva funktionerna erhållit förtur framför syftet att förhindra brottslighet.⁵⁵ Sedan Påföljdsreformen har därför tankegångar om brott som ett behandlingsbart fenomen alltmer ersatts av tankar om samhällelig klander genom repression, vilket delvis kan förklaras av en samhällelig efterfrågan om vedergällning.⁵⁶ Proportionalitetsprincipen var ursprungligen konstruerad för att relatera olika straffvärden till varandra, men har alltmer nyttjats som ett instrument vilken relaterar brott till samhällssynen på brottet.⁵⁷ Ett indicium för att så kan vara fallet kan hänföras från förarbeten vilka, delvis, motiverar straffhöjning via straffrättens symbolfunktion, vilken verkar ges ett egenvärde.⁵⁸ Författaren jämför dessa populistiska skäl till straffhöjningarna med en strävan efter kundnöjdhet där medborgarna förstås som konsumenter och ska tillfredsställas.⁵⁹

De preventiva skälen som anses utgöra grundvalen för kriminalisering återfinns inte i samma utsträckning vid individuellt utdömande av straff, som

---

⁵⁰ Lernestedt (2009) s. 102.

⁵¹ Prop. 1987/88:120 s. 32.

⁵² SOU 1986:13 s. 15; Prop. 1987/88:120 s. 32–35.

⁵³ Jmfr SOU 1986:14 s. 66.

⁵⁴ Andersson & Nilsson (2017) s. 219–221.

⁵⁵ Jareborg & Zila (2020) s. 81–83.

⁵⁶ Asp (2016) s. 143–146.

⁵⁷ Andersson & Nilsson (2017) s. 219–221.

⁵⁸ SOU 2008:85 s. 16; jmfr Prop. 2008/09:118 s. 26.

⁵⁹ Andersson & Nilsson (2017) s. 210.

istället präglas av proportionalitetsprincipen.⁶⁰ Bestraffning har en återblickande karaktär och utefter proportionalitets- och skuldprincipen åläggs klander via ett fällande domslut. En bestraffning förstås som lyckad om den är rättvis enligt principerna, inte huruvida den har preventiva verkningar.⁶¹

3.2 Tillräknande

I och med Straffreformen försvann det teoretiska förhållandet mellan skuld och ansvarsförmåga. Numera beaktas enbart skulden vid straff. I svensk rätt förstås skuld utifrån skuld- och konformitetsprincipen. Konformitetsprincipen förutsätter att människor kan välja sina handlingar. Innan de väljer en handling kan människan begrunda olika handlingsalternativ. Principen konstaterar att om det saknas olika handlingsval vid en given situation föreligger inget straffansvar för gärningen. En förutsättning är därför att det funnits olika handlingsval.⁶² Centralt för principen är en konditional böjning av verbet *kunna*, nämligen *kunde*. Principen kräver att personen både haft tillfälle och förmåga att handla lagenligt men *valt* att inte göra det.⁶³

Konformitetsprincipen innefattar skuldprincipen, vilken innebär att enbart den som påvisat skuld kan utdömas straffrättsligt ansvar.⁶⁴ Jareborg understryker att begreppet skuld inom ramen för straffrätten är episodisk, inte dispositionell. Med det menas att det är gärningen i gärningsögonblicket som bedöms, inte gärningsmannens karaktär.⁶⁵

Att kriminalisera utan att beakta konformitets- och skuldprincipen skulle eventuellt medföra pragmatiska avskräckningseffekter, men att straffa någon som inte kunnat rätta sig efter lagen och att offra densamme för samhällets syfte vore att likställas med att behandla denna som en person utan moraliskt

---

⁶⁰ Prop. 1987/88:120 s. 32–33.

⁶¹ Jareborg & Zila (2020) s. 74.

⁶² Asp & Ulväng (2013) s. 48; Jareborg (2001) s. 59.

⁶³ Asp & Ulväng (2013) s. 271–272.

⁶⁴ Ibid s. 48.

⁶⁵ Jareborg (2001) s. 60.

ansvar. Enligt Jareborg skulle ett sådant system vara inhumant och obarmhärtigt, eftersom utdömande av straff hade kunnat jämföras med olyckshändelser.⁶⁶

I SOU 2002:3 likställer Psykansvarskommittén skuldbegreppet med moraliskt ansvar. Med moraliskt ansvar förstås att det finns ett kausalt samband mellan handling och följd, att valet att vidta en handling inte var det enda möjliga, att valet togs medvetet samt att det fanns en insikt om handlingens innebörd och konsekvenser.⁶⁷

Bennet argumenterar för att det sedan Straffreformen råder ambivalens i hur skuldprincipen förstås i förhållandet till en individs ansvarsförmåga. Motsättningen härrör från den förekommande slutsatsen att skuldprincipen är en förutsättning för straff samtidigt som andra hävdar att det är en förutsättning för personligt ansvar. Jareborg menar däremot att principen är rättspolitisk och främst användbar vid kriminalisering.⁶⁸ Thornstedt och Agge menar å sin sida att skuldprincipen ger uttryck för vedergällning.⁶⁹ I och med Påföljdsreformen fick skuldprincipen en upphöjd rättspolitisk roll.⁷⁰

Straffreformen medförde att skuld skulle bestämmas utifrån en gärningsorienterad idé vilket uttrangerade den tidigare viljeorienterade idén. Idag är det själva gärningen som konstituerar skulden.⁷¹ Den svenska ansvarsmodellen anknyter till gärningen, inte personen. Det är den förkastliga gärningen som fördöms. Däremot som Lernestedt invänder, är det människor, och inte gärningar som lider konsekvenserna av straffet.⁷²

Den behandlingsideologiska förgrunden till Straffreformen vilade på samhällets intresse av att beivra brott och menade att ansvar för en gärning inte krävde ansvarsförmåga. Sedan dess har straffrätten ändrat riktning genom att det individuella ansvaret, och därmed klander, ter sig ha ett växande intresse

---

⁶⁶ Jareborg (2001) s. 59.

⁶⁷ SOU 2002:3 s. 229–231.

⁶⁸ Jareborg (1994) s. 193–194.

⁶⁹ Agge & Thornstedt (1984) s. 12.

⁷⁰ Bennet (2020) s. 98.

⁷¹ Ibid s. 98.

⁷² Lernestedt (2010) s. 107.

för samhället.⁷³ Nuvarande svensk straffrättsideologi domineras av en motsägelsefull neoklassisk inriktning vilken inte utrymmer personlig ansvarsförmåga, men klandrar likväl.⁷⁴ Författare såsom Professor Nils Christie kritiserar den neoklassiska strömningen och menar att den ger straffrätten en falsk legitimitet eftersom den åberopar prevention som grund för åtgärder, såsom straffhöjning, vilka snarare grundar sig i vedergällning.⁷⁵

---

⁷³ Bennet (2020) s. 72–73.

⁷⁴ Ibid s. 101.

⁷⁵ Christie (1980) s. 126–128.

4 Moralfilosofier i svensk straffrätt

4.1 Straffrättens bevekelsegrunder i relation till moralfilosofi

I svensk straffrätt råder ett spänningsförhållande mellan utilitarism och förtjänstetik.⁷⁶ Uppsatsen förstår den övergripande skillnaden, i straffrättslig kontext, som att förtjänstetik är deontologisk⁷⁷ och att straff har ett moraliskt egenvärde medan utilitarismen, som är teleologisk⁷⁸, menar att straff enbart har ett instrumentellt värde. Spänningsförhållandet framkommer främst indirekt, exempelvis via förarbeten. Utilitarister och förtjänstetiker menar båda att straffrätten har ett moraliskt berättigande, men av olika skäl.⁷⁹

4.2 Utilitarism

Straffrättens bevekelsegrunder rörande prevention emanerar ur utilitarismen.⁸⁰ Grundprincipen för utilitarismen är den s.k. nyttoprincipen vilken etablerades av Jeremy Bentham. Nyttoprincipen innebär att en moraliskt rättfärdig handling antingen leder till att maximera nytta genom fördel, njutning, lycka eller gott.⁸¹ Syftet med lagar borde vara att främja lycka för samhället och tillse att motsatsen motverkas. Straffsanktioner är som isolerade företeelser oönskvärda och rättfärdigas enbart om de leder till dess nytta överträffar onyttan.⁸² Tanken om nytta grundar sig i en tro att individen strävar efter att leva lyckligt och i säkerhet.⁸³ Tillsammans utgör individer sedan sam-

---

⁷⁶ Dahlman (2010) s. 91-92.

⁷⁷ Deontologisk filosofi beaktar det moraliska värdet i intentioner oberoende av konsekvenser/ändamål.

⁷⁸ Teleologisk filosofi beaktar det moraliska värdet i konsekvenser/ändamål oberoende av intentioner.

⁷⁹ Dahlman (2010) s. 91-92.

⁸⁰ Ibid s. 93-94.

⁸¹ Bentham & Lafleur (1948) I.1.-I.4.

⁸² Ibid XIII. 1-2.

⁸³ Ibid s. 208.

hället, varför samhällets intresse är det gemensamma intresset för dess individer.⁸⁴ Bentham menar att människan naturligt lever efter nyttoprincipen varför ett samhälles främsta uppgift är att befrämja principen, särskilt i relation till utdömande av straff.⁸⁵

Straffet åsyftar att avskräcka från brott, inte att fungera som ett instrument för hämnd. Instrumentet får aldrig innebära mer lidande än vad som är nödvändigt för att uppnå det nyttiga ändamålet. Straff och därmed klander kan, i den mån det ger uttryck för samhällets moraliska missnöje, vara berättigat om nytta kan vinnas.⁸⁶ Det fördömande elementet av klander kan ha ett instrumentellt värde om det gynnar preventiva effekter.⁸⁷ Straff är en artificiell konsekvens, sanktionerat av politik, som åsyftar att förhindra att brott upprepas.⁸⁸ Enligt Bentham får ingen oskyldigt dömas för ett brott, eftersom det skulle inskränka på förutsägbarhet och därigenom nytta för samhället. Omvänt menar han dock att straff inte bör utgå, trots skyldighet, om inte nytta vinnas.⁸⁹

4.3 Förtjänstetik

Straffrättens bevekelsegrunder om vedergällning emanerar ur förtjänstetiken.⁹⁰ Det råder viss oenighet hur begreppet vedergällning ska förstås inom straffrätten.⁹¹ Uppsatsen väljer i avsnittet att förstå vedergällning som härrörande ur förtjänstetiken där klander och straff har ett moraliskt egenvärde som baseras på en individs förtjänst.⁹² Vid diskussioner om vedergällning påtalas ibland kopplingen till hämnd. Vissas anser att hämnd förstås som en personlig och subjektiv upplevelse, medan vedergällning snarare är opersonlig genom normativ objektivitet.⁹³

---

⁸⁴ Bentham & Lafleur (1948) s. 3.

⁸⁵ Ibid s. 70.

⁸⁶ Ibid s. 193.

⁸⁷ Ibid s. 168-171 & s. 193-195.

⁸⁸ Ibid s. 169.

⁸⁹ Ibid s. 171.

⁹⁰ Dahlman (2010) s. 94; Bennet (2020) s. 62–63.

⁹¹ Tadros (2011) s. 9.

⁹² Jmfr Jareborg & Zila (2020) s. 66.

⁹³ Jareborg & Zila (2020) s. 13 & s. 66.

Trots faktumet att vedergällning främst har en bakåtblickande karaktär innefattas framåtblickande element. Immanuel Kant, en förespråkare för ideologin, exemplifierar detta genom att konstatera att mänskligheten kan anses gå miste om sitt värde om rättvisa inte upprätthålls.⁹⁴

Moraliskt ansvar inom förtjänstetiken kräver enligt den klassiska uppfattningen en *causa libera*, en fri orsak bakom viljan.⁹⁵ Det är den fria orsaken, tillika viljan, som förtjänar vår värdering.⁹⁶ En ond vilja som resulterat i en brottslig gärning är en nödvändig och tillräcklig förutsättning för straff. Genom straffet skipas rättvisan. Det vore lika illa att underlåta straffa den som förtjänar ett straff, som det vore att reducera människan till ett instrument i ett system som endast strävar efter utilitaristiska effekter. Det straff en gärningsman förtjänar bör bestämmas utifrån talionsprincipen. Principen säkerställer en proportionalitet mellan den uppvisade onda viljan och straffet i vedergällning baserad på förtjänst.⁹⁷

---

⁹⁴ Moore (2010) s. 155–159.

⁹⁵ Kant & Ladd (1999) s. 21; Dahlman (2010) s. 94.

⁹⁶ Kant (1920) s. 32.

⁹⁷ Kant & Ladd (1999) s. 138–140.

5 Fri vilja

5.1 Begreppet fri vilja

Vad som menas med fri vilja är omtvistat och definitionerna skiljer sig åt. I förgrunden till debatten om fri vilja finns begreppet *determinism*. Determinism i denna uppsats avser kausal determinism, vilket i princip innebär att samtliga händelseförlopp i universum är orsaksbestämda. Determinism bygger på en naturvetenskaplig tes om fysikaliska lagars bestämdhet. En deterministisk världsbild implicerar vissa problem när vi diskuterar den fria viljans existens. Determinismen medför att händelser, val, i nuet, såväl som i framtiden, är determinerade på grundval av tidigare orsaker och inget kan ändra detta.⁹⁸ Detta föranleder oss att undersöka tre teorier om hur den fria viljan kan förstås i relation till en deterministisk världsbild.

5.1.1 Libertarianism

En första teori om den fria viljan kategoriseras som libertariansk. Libertarianismen har frihet som utgångspunkt och menar därav att världen inte är deterministisk. Fri vilja förstås som möjligheten att göra val, obundet av tidigare orsaker. Varje handlingsskäl en människa har, kan därför förstås som hennes egen och obunden av naturlagars kausalitet. Skälen, motiven, orsaken till en handling, emanerar ur individen själv.⁹⁹

5.1.2 Inkompatibilism

Som motpol till den libertarianska hållningen finner vi ett strikt förhållningssätt till determinism, inkompatibilismen. Den menar att, likt det libertarianska förhållningssättet, för att en vilja ska förstås som fri måste en person ha kunnat välja annorlunda i en given situation. Inkompatibilismen menar att fri vilja inte finns eftersom världen är deterministisk. Libertarianismen och inkompatibilismen delar definition av fri vilja, men kommer till motsatta slutsatser. Ingenting, menar inkompatibilismen, står utanför naturlagarna. Valen som

---

⁹⁸ Radovic (2009) s.185.

⁹⁹ Ibid s. 197.

människan gör är enbart verkningar av tidigare orsaksbestämda fysiologiska processer. Ideologierna kan därför förstås som varandras motsatser.¹⁰⁰

5.1.3 Kompatibilism

Ett tredje förhållningssätt till den fria viljan uppställs av kompatibilismen. Kompatibilismen förutsätter också en deterministisk världsbild, men delar inte ovanstående ideologiers definition av fri vilja. En människa är fri om hon kan handla i enlighet med hennes preferenser och vilja.¹⁰¹ Människan kan resonera mellan att vilja något och att inte vilja något för att sedan besluta sig för ett val. Kompatibilismen skiljer interna orsaker från externa orsaker. Enbart handlingsval grundade på interna orsaker anses ge uttryck för en fri vilja. Var exakt gränsen går mellan interna och externa orsaker är däremot oklart. Det är inte en nödvändig förutsättning att ha kunnat handla annorlunda, det nödvändiga är istället att valet sker på grundval av interna viljefaktorer.¹⁰²

5.2 Fri vilja i svensk doktrin

Nedan följer två redogörelser för hur den fria viljan kan förstås påverka svensk straffrätt. Som utgångspunkt konstaterar Bennet att straffrätten inte kräver en kategorisk fri vilja, istället räcker en form av meningsfull agens¹⁰³.¹⁰⁴

5.2.1 Clas Lernestedt

Lernestedt diskuterar implikationerna av en deterministisk världsbild i relation till straffsystemets åläggande av klander som förtjänst. Han menar att människan oftast förstås ha handlingsfrihet; att vi kan agera i enlighet med vår vilja. Däremot ifrågasätter han om detta kan räcka för att utdöma tillbakablickande klander. Han utforskar tanken om att *handlingsfrihet* inte är till-

---

¹⁰⁰ Radovic (2009) s. 189-190.

¹⁰¹ Ibid s. 193-194.

¹⁰² Ibid s. 184; Jareborg (1992), s. 230-233.

¹⁰³ Med agens förstår uppsatsen en mänsklig förmåga att kunna initiera effekter med sina handlingar.

¹⁰⁴ Bennet (2020) s. 68 fotnot 48.

räcklig för att utdöma moraliskt klander och vänder sig därför till den mänskliga viljan.¹⁰⁵ Lernestedt diskuterar huruvida en vilja som är obunden av orsakskedjor kan anses att fatta beslut och att postulatet om viljan som fri med fog kan ifrågasättas.¹⁰⁶ Han menar att konceptet om fri vilja kontinuerligt gäckat motiven till varför vi straffar. Istället för att använda sig av viljefrihet, nyttjar nuvarande straffrätt en persons handlingsfrihet som moraliskt fundament.¹⁰⁷

Enligt rådande neoklassisk uppfattning kan inte tillbakablickande klander rättfärdigas på grundval av otillräcklig ansvarsförmåga. Lernestedt diskuterar däremot att straffrättens framåtsyftande karaktär av prevention måste förstås ur ett bredare perspektiv där även tillbakablickande klander bör förekomma. Han argumenterar för att människor förstås ha en självupplevd ansvarsförmåga vilken är ett resultat av evolutionen. Vi kanske inte har en sådan ansvarsförmåga och i förlängningen fri vilja, men enligt författaren räcker kanske upplevelsen som sådan. Lernestedt menar att tillräknelighet utgör en nödvändig komponent i straffrätten, trots att den är svårdefinierad. Vi kanske inte har tillräckligt fri vilja för att ålägga individer moraliskt tillbakablickande klander. Genom att avgränsa den deterministiska orsakskedjan, som den neoklassiska skolan gör, når vi en moralfilosofisk modell som förvisso inte är komplett, men för nuvarande den bästa vi har.¹⁰⁸

5.2.2 Nils Jareborg

Jareborg diskuterar också fri vilja inom ramen för determinism. Han beskriver konceptet fri vilja och determinism som besvärande för jurister, vilka gärna undviker att befatta sig med begreppen. Detta eftersom determinism och fri vilja skulle kunna medföra besvärande följder för straffrättsligt ansvar.¹⁰⁹ Om determinismens postulat förstås som sant, kan det argumenteras för att straffrätten inte längre kan utrymma moraliskt ansvar. Straffrättens grundläggande

---

¹⁰⁵ Lernestedt (2009) s. 91.

¹⁰⁶ Ibid s. 92.

¹⁰⁷ Ibid s. 96–97.

¹⁰⁸ Ibid s. 106.

¹⁰⁹ Jareborg (1992) s. 207.

element av agens skulle förstås som en illusion. Jareborg anför därför att problemet om fri vilja har en oundgänglig betydelse för straffrättens existensberättigande eftersom bestraffning medför att avsiktligt lidande tillfogas en person, delvis grundat på dennes förtjänst.¹¹⁰ En av de främsta bevekelsegrunderna till att samhället vidmakthåller den relativt primitiva och brutala ordningen av formell social kontroll är behovet, från ett moraliskt perspektiv, att klandervärda handlingar möts av adekvat reaktion.¹¹¹

Om en persons handling är bestämd av en orsak vederbörande inte har haft kontroll över, hypotiseras huruvida en sådan person verkligen hade kunnat förstås som en person. Scenariot skulle omöjliggöra klander på grundval av att personen inte skulle kunna hållas ansvarig. Om en person saknar en grundläggande frihet att kontrollera sina handlingar, urholkas fundamentet för en straffrätt vilken bygger på grader av skuld och moraliska bedömningar.¹¹²

Jareborg diskuterar i relation till determinism att om handlingsfrihet skulle stå utanför den deterministiska världsbilden, skulle det nödga att människan hade en särskild skaparkraft. En förmåga att initiera handlingar obundna av tidigare händelser. Ett sökande efter en sådan kategorisk frihet är därför oförenlig med en deterministisk världsbild. Fatalism, vilket innebär att en framtid är förutbestämd oavsett vad någon gör, är vitt skild från en deterministisk världsbild där följden är en nödvändig följd givet orsaken. Våra handlingar må vara determinerade, men inte värdelösa i en fatalistisk mening. Jareborg menar att vi är determinerade att bruka förnuft och handlingsförmåga för att skapa framtiden. Vi kan därför inte undkomma val och beslut på grundval av att de nödvändiga. Det är en grov missuppfattning av determinism om en person konstaterar att den lika gärna ägna sig åt odygd i stället för att leva förnuftigt, moraliskt och att göra nyttiga val. Determinismen, menar Jareborg, innefattar inget mer än att en person skulle gjort samma sak igen om allt var likadant.¹¹³

---

¹¹⁰ Jareborg (1992) s. 207; jmf Asp & Ulväng (2013) s. 31.

¹¹¹ Ibid s. 209.

¹¹² Ibid s. 213.

¹¹³ Ibid s. 230–233.

Även om determinismen förstås som sann kan en människa tillskrivas ansvar för det fall att individen har förmåga att medvetet tänka och agera moraliskt. Det förutsätter alltså att personen har förmåga att begrunda olika handlingsalternativ, har förmåga att välja mellan dem samt förmåga att förstå varför något är rätt eller fel.¹¹⁴ Moraliskt ansvar berättigar tillgripande av straff vid otillåtna gärningar. I begreppet straff innefattas därmed klander av en person.¹¹⁵ Nedan följer ett citat som avser problematisera huruvida gärningsmäns straff skall liknas med ett offer:

Om jag skulle ha ett filosofiskt samtal med en man som jag var i färd med att låta avrättas, skulle jag säga: Jag tvivlar inte på att Er handling var oundviklig för Er, men för att göra den mer undviklig för andra tänker vi offra Er för det allmänna bästa. Om Ni vill, kan Ni betrakta Er som en soldat som dör för sitt land.¹¹⁶

Jareborg menar att Holmes likställande av en soldats uppoffring med brottslingens förtjänande av straff är missvisande. Soldatens död är nämligen en önskad instrumentell faktor medan brottslingens död har ett egenvärde.¹¹⁷ Jareborg söker den externa grunden av straff som förtjänst utanför utilitaristiska överväganden. Om determinismen accepteras fullt ut är det enligt Jareborg meningslöst att söka grunden för straff i vedergällningslära, eftersom olika människors val inte är annat än en nödvändig följd av deras determinerade karaktär.¹¹⁸

Jareborg menar att vi bör acceptera att determinismen innebär att en person inte hade kunnat handla annorlunda och att en person som straffas delvis kan förstås som ett offer. Detta eftersom gärningsmannen, delvis, utnyttjas för att ge trovärdighet åt kriminaliseringens hot. Faktumet innebär inte att vi skall överge synen på människan som en människa. En varelse med själsliv och förmåga att handla och tänka förnuftigt.¹¹⁹ Människan som kapabel till själv-

---

¹¹⁴ Jareborg (1992) s. 233–234.

¹¹⁵ Ibid s. 235–237.

¹¹⁶ Holmes & Laski (1953) s. 806; Jareborg (1992) s. 236 (Jareborgs översättning).

¹¹⁷ Ibid s. 236–238.

¹¹⁸ Jareborg (1992) s. 237.

¹¹⁹ Ibid s. 238.

ständigt tänkande och val. Om någon menar att straffrätten utnyttjar gärningsmän invänder Jareborg att det ändå är till straffrättens förtjänst att de dömer dessa som fullvärdiga människor, inte som maskiner som kan lagas. En sådan behandling skulle nämligen vara förödmjukande och blind inför människans moraliska status.¹²⁰

En strikt tillämpning av determinism skulle innebära att vi inget kan göra och att "...allting bara händer med oss."¹²¹ En strikt determinism reducerar människor till maskiner och att tesen i praktisk och teoretisk betydelse förstås som meningslös. En förståelse om att alla handlingar kan reduceras som orsakade av fysiska faktorer menar Jareborg är en naiv uppfattning.¹²²

---

¹²⁰ Jareborg (1992) s. 239–240.

¹²¹ Jareborg (1969) s. 136.

¹²² Ibid s. 136–137.

6 Analys

6.1 Straffrättens bevekelsegrunder och moralfilosofi

Sedan Straffreformen har straffrätten präglats av en övergripande tanke om prevention. Uppsatsen konstaterar med viss självsäkerhet att argument om prevention, som främst återfinns vid kriminaliseringen och kan utläsas ur förarbeten och doktrin, härrör ur en utilitaristisk moralfilosofi. Detta grundar sig i att brottsprevention förstås som ett teleologiskt begrepp varigenom kriminalisering, och i viss mån straff, kan förstås som instrumentella värden. Utilitarismen förbjuder lidande som inte kan anses motiverat ur ett nyttoperspektiv, vilket kan liknas med straffrättens humanitetsprincip.

I och med den neoklassiska strömningen och Påföljdsreformen undanträngdes tankar om prevention till förmån av vedergällning. Trots detta vidmakthålls att straffrättens yttersta syfte är prevention. Vissa författare menar att detta är problematiskt eftersom det ger straffrätten ett falskt sken av prevention när reformer snarare grundar sig i vedergällning. Oavsett vilken ideologi som skall anses dominerande finner vi spår av vedergällning i straffrättens bevekelsegrunder genom skuld-, konformitets- och proportionalitetsprincipen samt i förarbeten. Det råder därför föga tvivel om att vedergällning förekommer i straffrättens bevekelsegrunder, däremot är det inte självklart vilken moralfilosofi som vedergällningen svarar mot.

Vedergällning kan anses härröra ur förtjänstetik, i den mån straff eller straffhot ska svara gentemot en handlingens inre grad av klandervärdhet och egenvärde. Vedergällning kan dock anses utilitaristiskt i den mån att vedergällningen nyttjas som ett instrument för att nå nytta. Detta är också vad jag antar att proposition 1987/88:120 menar när den stadgar att straffsystemets yttersta ändamål är att motverka brott och att straff saknar egenvärde. Sedan straffreformen har den populistiska efterfrågan av höjda straff delvis ansetts motivera varför våra straff och straffhot har höjts, vilket kan förstås som förtjänstetiskt grundande.

Proposition 1987/88:120 explicita uttalanden om prevention räcker inte för att konstatera att reformerna verkligen kan förstås som utilitaristiska. Inte heller räcker det att konstatera att utilitaristisk nytta kan vinnas av att klandernivån höjs genom en ökad känsla av upplevd rättvisa. Istället menar jag att vi måste se till det som vissa författare kallar populistiska argument och utvärdera dess moralfilosofi, eftersom dessa direkt inkorporerats i straffrättsens bevekelsegrund. Varför önskar samhället höja repressionsnivåerna? Möjligtvis kan ett svar skönjas i SOU 2008:85, vilken konstaterar att samhällets syn på brott har ändrats och att omarbetningen av påföljderna mindre beaktar preventiva effekter. På grundval av detta magra material kan uppsatsen enbart spekulera kring att det populistiska argumentet grundar sig i en förtjänstetik, eftersom vedergällningen verkar givas ett egenvärde.

6.2 Fri vilja och ansvarsförmåga i svensk doktrin

Jareborg och Lernestedt diskuterar, trots frånvaron av tillräknelighet, existensen av moraliskt ansvar som existerande inom straffrätten, vilket korresponderar med förtjänstetiska vedergällningstankar. Jareborg beskriver nödvändigheten av moral i relation till synen på människan. Likt Kant menar Jareborg att det vore inhumant att behandla människan som ett instrument för samhällelig nytta och som inkapabel till moraliskt ansvar. Det verkar alltså finnas en underliggande tanke i straffrätten, om än i doktrin, att människan kan och ska förstås som kapabel till moraliskt ansvar och kan förtjäna straff. Ur ett rättshistoriskt perspektiv kan vi möjligtvis ana att den kompatibilistiska strömningen och dess prevalens i doktrin, delvis kan vara sprungen ur ett pragmatiskt behov för straffrätten. Skulle determinismen tillämpas fullt ut och inkompatibilism uppfattning av vilja förstås som sann, verkar uppfattningen vara det likt Jareborg anför, att det inte det inte längre finns utrymme för moraliskt ansvar och allting bara händer med oss. Detta skulle kunna förstås hota straffrätten och dess koncept av rättvisa.

Jareborg verkar vara tämligen övertygad om människan som kapabel till moraliskt ansvar och fri vilja. Lernestedt har en mer försiktig inställning och menar att det *inte* är säkert att vi kan förstå viljan som fri, men att vi borde leva som om den vore det. Lernestedt menar att människan via evolution givits en upplevd känsla av att ha fri vilja och att den känslan kanske är nödvändig i ett samhälle. Bennet sammanfattar den rådande relationen mellan fri vilja och ansvar i svensk straffrätt som byggd på en tanke om meningsfull agens. Uppsatsen menar att dessa förståelser av fri vilja kan kategoriseras som kompatibilistiska eftersom de vidmakthåller en deterministisk världsbild samtidigt som de menar att viljan kan förstås som fri. Den inkompatibilistiska och libertarianska definitionen av fri vilja, vilken delvis kan förstås ha motiverat borttagandet av tillräknelighet, verkar inte åberopas i samma utsträckning.

6.3 Fri viljas förenlighet med straffrätten

I samband med Straffreformen bemötte lagstiftaren det, enligt Jareborg, besvärliga problemet om fri vilja och determinism. Detta verkar ha utgjort ett viktigt argument till varför tillräkneligheten avskaffades. I förgrunden till Påföljdsreformen och efterföljande straffhöjningar bemöttes inte problemet om fri vilja och determinism. Straffreformen verkar ha använt en inkompatibilistisk förståelse av fri vilja i den mån den verkade sätta ett likamedstecken mellan determinism och viljan som ofri. Sedan Straffreformen har däremot en kompatibilistisk förhållning till fri vilja anförts i doktrin. Det återstår dock att utreda huruvida en gärningsman har en fri vilja eller inte. Trots de kompatibilistiska tankarna som återfinns i doktrin måste det konstateras vara oklart hur lagstiftaren förstår begreppet fri vilja.

Utilitarismen ter sig oberoende av fri vilja. Samtliga förhållningssätt till fri vilja kan därför anses som förenliga med utilitaristiska preventionstankar. Uppsatsen har konstaterat att Kant menade att förtjänstetiken fordrar en libertariansk fri vilja. I brist på material kan det dock diskuteras om en kompatibilistisk fri vilja ändock kan anses vara förenlig med en förtjänstetisk motivering av klander. Det kan därför argumenteras för att en viss form av förtjänstetik, möjligtvis annorlunda än den Kant såg framför sig, kan motivera utdömmande av klander via straff och straffhot. Däremot är det tämligen oklart

huruvida de populistiska bevekelsegrunderna som genomsyrat straffrätten sedan Påföljdsreformen verkligen kan förstås sprungna ur en kompatibilistisk förtjänstetik.

Lernestedt konstaterar att människan har en evolutionär disposition att förstå sin vilja som fri. Det förblir oklart hur denna evolutionära intuition om frihet kan förstås i enlighet med anförda viljeteorier. Det är dock ytterst oklart, och enligt min mening tveksamt, om denna känsla som påstås finnas i människor och därför i samhället, kan förstås som kompatibilistisk. I brist på material kan jag endast spekulera kring att så troligtvis inte är fallet. Kanske kan den konstateras som libertariansk, en mer intuitiv och klassisk syn på viljan, dvs. att en individ hade kunnat agera annorlunda i en given situation. Något som enbart libertarianismen accepterar. Om dessa populistiska argument härrör från en libertariansk förtjänstetik, motiverar vi i nuläget, åtminstone delvis, åsamkande av skada gentemot andra människor på grundval av ett viljebegrepp vilket förkastades av rättsvetenskapen redan vid Straffreformen.

6.4 Slutsats

Sedan Påföljdsreformen verkar straffrättens symbolfunktion erhållit en upphöjd ställning. Straffrättens utilitaristiska bevekelsegrund om brottsprevention är utåt sett fortsatt dominerande. En kompatibilistisk förståelse av fri vilja må vara förenlig med förtjänstetiska argument, men detta förutsätter att vi accepterar den definitionen som sann, frågan är om vi gör det. I doktrin verkar den uppfattningen dominera, dock inte alltid enbart för att den förstås som sann, ibland för att den förstås som nödvändig. Det är därför oklart i vilken omfattning de olika synerna på fri vilja genomsyrar straffrättens bevekelsegrunder. Kanske är det åter dags för lagstiftaren att fatta mod och likt Straffreformen, bemöta det besvärliga problemet om den fria viljan. För innan dess, kan vi verkligen påstå att vi vet varför vi straffar?

Käll- och litteraturförteckning

Litteratur

Agge, I. & Thornstedt, H. (1984), *Straffrättens allmänna del 4*. [omarb.] uppl., Juristförl.

Andersson, R. & Nilsson, R. (2017), *Svensk kriminalpolitik*. 2 uppl., Liber AB.

Asp, P. & Ulväng, M. (2013), *Kriminalrättens grunder*. 2 [omarb.] uppl., Iustus.

Asp, P. (2016), 'Straffrätten - i går, i dag och i morgon' Svenska Juristtidningen s. 138–161.

Bennet, T. (2020), *Straffansvar vid atypiska sinnestillstånd*. Lunds universitet.

Bentham, J. & Lafleur, L.J. (1948), *An introduction to the principles of morals and legislation*. Hafner Pub. Co.

Christie, N. (1980), 'Nyklassicismens skylda budskap' i: Heckscher, S. (red.), *Straff och rättfärdighet: ny nordisk debatt*. Norstedt s. 116–130.

Dahlman, C. (2010), *Rätt och rättfärdigande: en tematisk introduktion i allmän rättslära*. 2. uppl., Studentlitteratur.

Dahlman, C. (2019), 'Begreppet rättskälla', i: Dahlman, C. & Wahlberg, L. (red.), *Juridiska grundbegrepp*. Studentlitteratur s. 55–74.

Gräns, M. (2018), 'Allmänt om användningen av andra vetenskaper inom juridiken', i: Nääv, M. & Zamboni, M. (red.), *Juridisk metodlära*. 2 uppl., Studentlitteratur s. 429–442.

Holmes, O.W. & Laski, H.J. (1953), *Holmes-Laski letters: the correspondence of Mr. Justice Holmes and Harold J. Laski, 1916-1935. 1 [1916-1925]*. Harvard Univ. Press.

Jareborg, N. (1969), *Handling och uppsåt: en undersökning rörande doluslärans underlag*. Norstedt. Uppsala universitet.

Jareborg, N. (1994), *Straffrättens ansvarslära*. Iustus.

Jareborg, N. (1992), *Straffrättsideologiska fragment*. Iustus.

Jareborg, N. (2001), *Allmän kriminalrätt*. Iustus.

Jareborg, N. & Zila, J. (2020), *Straffrättens påföljdslära*. 6 uppl., Norstedts juridik.

Kant, I. (1920), *Grundläggning av sedernas metafysik*, (övers. av G. Leffler.). 2. uppl., Björck & Börjesson.

Kant, I. & Ladd, J. (1999), *Metaphysical elements of justice: part I of The metaphysics of morals*. 2 uppl., Hackett Pub. Co.

Kinberg, O. (1930), *Aktuella kriminalitetsproblem i psykologisk belysning*. Natur och Kultur.

Kurmäki, J. & Marjanen, J. (2018), 'Begreppshistoria', i: Boréus, K. & Bergström, G. (red.). *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. 4 uppl., Studentlitteratur s. 179–216.

Lernestedt, C. (2010), *Dit och tillbaka igen: om individ och struktur i straffrätten*. Iustus.

Lernestedt, C. (2009), 'Insanity and the "Gap" in the law: Swedish criminal law rides again', *Scandinavian studies in law*. Vol. 54. Stockholm Institute for Scandinavian Law s. 79-108.

Moore, M.S. (2010), *Placing blame: a theory of the criminal law*. Oxford University Press.

Rachels, J. (2003), *The elements of moral philosophy*. 4. uppl., McGraw-Hill.

Radovic, F. (2009), 'Den fria viljans problem', i: Radovic, S. & Anckarsäter, H. (red.). *Tillräknelighet*. Studentlitteratur s. 181–215.

Sandgren, C. (2021), *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare: ämne, material, metod, argumentation och språk*. 5 uppl., Norstedts Juridik.

Sevelin, E. (2017), *Facts in the law: the law/fact distinction in the legal positivistic concept of law*. Lunds universitet.

Tadros, V. (2011), *The ends of harm: the moral foundations of criminal law*. Oxford University Press.

Offentligt tryck

Propositioner

Prop. 1987/88:120 Om ändring i brottsbalken m.m. (straffmätning och påföljdsval m.m.).

Prop. 2008/09:118 Straffet för mord m.m.

Utredningsbetänkanden

SOU 1965:55 Barn på anstalt.

SOU 1986:13 Påföljd för brott – Om straffskalor, påföljdsval, straffmätning och villkorlig frigivning mm - Del 1 – Lagtext och sammanfattning.

SOU 1986:14 Påföljd för brott – Om straffskalor, påföljdsval, straffmätning och villkorlig frigivning mm - Del 2 – Motiv.

SOU 1996:185 Straffansvarets gränser - Del I – Överväganden och förslag.

SOU 2002:3 Psykisk störning, brott och ansvar.

SOU 2008:85 Straff I proportion till brottets allvar.

SOU 2012:17 Psykiatrin och lagen – tvångsvård, straffansvar och samhälls-
skydd.